

*Присвячено
140-річчю географії
у Львівському національному університеті
імені Івана Франка*

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV
GEOGRAPHY FACULTY. DEPARTMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL GEOGRAPHY
GEOGRAPHICAL COMMISSION OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
LVIV DEPARTMENT OF UKRAINIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY

**PHILOSOPHY DOCTOR OLENA STEPANIV:
GEOGRAPHER, LOCAL-AREA RESEARCHER,
EDUCATOR**

PROCEEDINGS
International scientific online seminar dedicated
to the 130th anniversary of the scientist
(Ukraine, Lviv, December 20, 2022)

LVIV – 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ. КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ
ГЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
ЛЬВІВСЬКИЙ ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА

ДОКТОР ФІЛОСОФІЇ ОЛЕНА СТЕПАНІВ: ГЕОГРАФ, КРАЄЗНАВЕЦЬ, ПЕДАГОГ

МАТЕРІАЛИ

Міжнародного наукового онлайн-семінару
до 130-ліття від народження ученої
(Україна, м. Львів, 20 грудня 2022 р.)

ЛЬВІВ – 2023

УДК 91-051(477)"1892/1963"О.Степанів(06)

Д 63

Редакційна колегія: проф. Р. Гладішевський (голова), проф. В. Качмар (голова), доц. В. Біланюк (співголова), проф. О. Шаблій (співголова, відп. ред.), доц. І. Гудзеляк (співголова, відп. ред.), доц. М. Влах (заступник голів), асист. Л. Котик (відп. секретар), зав. навч. лабораторією М. Хоминець (секретар).

*Рекомендовано Вченою радою географічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
Протокол № 8 від 23 листопада 2022 р.*

Д 63 Доктор філософії Олена Степанів: географ, краєзнавець, педагог : матеріали Міжнародного наукового онлайн-семінару до 130-ліття від народження ученої (Україна, м. Львів, 20 грудня 2022 р.). Львів : Простір-М, 2023. 268 с.

Подано наукові статті з таких напрямів наукових досліджень: Олена Степанів: географ та освітянин; географія і війна; погляди Олени Степанів і сучасний розвиток транспорту, геоурбаністики, краєзнавства, мандрівництва; освіта, наука та енциклопедична діяльність; модерні напрями суспільно-географічних досліджень.

УДК 91-051(477)"1892/1963"О.Степанів(06)

Автори опублікованих матеріалів відповідають за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей. Текст подано з незначною літературною редакцією та корекцією текстів зі збереженням авторського стилю. Думка авторів статей може не збігатися з думкою організаторів наукового семінару.

Адреса редакційної колегії:

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра економічної і соціальної географії,
вул. П. Дорошенка, 41, ауд. 56, м. Львів, 79000

Тел.: +38 032 239 45 73

E-mail: esg.dep.geography@lnu.edu.ua; kafedra.lviv@gmail.com

© Автори статей, 2023

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2023

Доктор філософії
Олена Степанів
(1892-1963)

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Олена Степанів – доктор філософії (1921), професор, науковець-географ та історик, педагог, організатор науки та освіти, член Наукового Товариства ім. Шевченка. Знана своєю громадською діяльністю напередодні та в часи Першої світової війни. Брала участь у жіночому русі та параліментарних організаціях – «Пласті», «Соколах», «Січах», героїчно боролася на полях Першої світової війни у лавах Українських Січових Стрільців та Української Галицької Армії. Була активісткою «Учительської громади» та кооперативного руху в міжвоєнний період та ін.

Олена Степанів зробила вагомий внесок у географічне українознавство і регіоналістику, демогеографію і геоурбаністику, дослідження природних ресурсів Західного регіону України. Вона автор до 100-та наукових праць, есеїв та спогадів, частина з яких втрачена.

Народилася 7 грудня 1892 р. у с. Вишнівчик колишнього Перемишлянського району на Львівщині у родині священника. Батько Іван був активним громадським діячем, мати Мінодора із священничої родини Кунцевичів провадила домашнє господарство. Олена Степанів закінчила Львівську учительську семінарію (1912), екстерном здала екзамени на атестат зрілості у Першій українській гімназії Львова і 1914 р. закінчила два курси філософського відділу Львівського університету. Після Великої війни навчалась у Віденському університеті, де захистила докторат (1921). Тема докторської дисертації «Розвиток і розподіл суспільства давньої Русі до половини XIII ст.».

У Відні одружилася з генерал-хорунжим армії Української Народної Республіки Романом Дашкевичем (1920) і повернулася до Львова. Працювала професором Гімназії Сестер Василянок (1921–1935), референтом Ревізійного Союзу Українських Кооператив (1935–1939). Під час окупації Львова нацистами керувала Статистичним бюро міста, а після відновлення советського режиму – в наукових і навчальних закладах Львова та Києва (1946 року була «почесно» депортована в Київ разом з І. Крип'якевичем та В. Огоновським). Засуджена трійкою МГБ на підставі сфабрикованих обвинувачень до 10-ти років ув'язнення в таборах суворого режиму (1950). Звільнена у 1956 р. Померла 11 липня 1963 р. Реабілітована.

З-поміж наукових праць найвідомішою є книга «Сучасний Львів» (1943), яка чотири рази перевидавалася (1953, 1992, 2002, 2003), «Економгеографія українських земель» (цикл лекцій, 1938; рукопис опубліковано 2002-го і 2003-го років), «Дністер – важлива транспортна магістраль» (рукопис, 1948 р., опублікований у 2003 р.), «Напередодні великих подій» (1930) та «Кооперативи здоровля» (1937, 1938), а також геополітична мініатюра «Крим: ключ Чорного моря» (1943) (усі повторно опубліковані 2003 року).

Іменем Олени Степанів у Львові названо гуманітарну гімназію і вулицю. У 2003 р. їй встановлено і освячено меморіальну дошку на будинку, де була розміщена Гімназія Сестер Василянок (автор Ярослав Скакун), а також 2012 р. – меморіальну таблицю у дворіку географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Відновлено музей у рідному селі Вишнівчик. Видано за редакцією професора О. Шаблія дві книги праць О. Степанів. З 2015 року міський голова Львова щорічно вручає «Відзнаку ім. Олени Степанів» жінкам, які мають видатні заслуги в галузі освіти, науки, культури та в громадській сфері.

Професор Олег ШАБЛІЙ

Sebastian Kinder MATERIAL CULTURAL HERITAGE ON THE CURONIAN SPIT – ITS INTERPRETATION AND TRANSFORMATION IN LITHUANIA SINCE 1945	92
Кучабський Олександр ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ: ДОСВІД ТОПОНІМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ	97
Миронюк Василь ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЄС	104
Гудзеляк Ірина ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ ТИЛОВОГО МІСТА В УМОВАХ ВІЙНИ: НА ПРИКЛАДІ ЛЬВОВА	107
Розділ III. ПОГЛЯДИ ОЛЕНИ СТЕПАНІВ І СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ТРАНСПОРТУ, ГЕОУРБАНІСТИКИ, КРАЄЗНАВСТВА, МАНДРІВНИЦТВА	112
Смирнов Ігор, Любіцева Ольга ВНЕСОК ОЛЕНИ СТЕПАНІВ У ТРАНСПОРТНУ ГЕОГРАФІЮ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПИ: АКТУАЛЬНІСТЬ ДЛЯ СУЧАСНИХ ТРАНСПОРТНО- ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЄКТІВ ЄС «ІНІЦІАТИВА ТРИМОР'Я» ТА «TEN-T» (УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ)	112
Склярська Оксана, Моргацький Владислав ПОГЛЯДИ ОЛЕНИ СТЕПАНІВ ЩОДО ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ЛЬВІВСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЗМІН В УКРАЇНІ	119
Зінько Юрій, Мальська Марта, Біланюк Володимир, Біла Тетяна, Андрейчук Юрій СУЧАСНА І ПЕРСПЕКТИВНА ГЕОПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕКРЕАЦІЇ І ТУРИЗМУ У ЛЬВІВСЬКІЙ АГЛОМЕРАЦІЇ	127
Котик Любов ТРАНСФОРМАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ В НАУКОВИХ РОЗВІДКАХ ОЛЕНИ СТЕПАНІВ	139
Борсук Юрій ДНІСТЕР У ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: МИНУЛЕ Й СЬОГОДЕННЯ	147
Борсук Юрій, Пелех Марія, Хоминець Марія ПЕРША ЗАЛІЗНИЦЯ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАРИСУ О. СТЕПАНІВ «СУЧАСНИЙ ЛЬВІВ»)	151
Кузик Степан, Борсук Юрій СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗИМОВИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ У МЕЖАХ УКРАЇНИ	157
Никига Оксана, Голод Андрій ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ У ПРИМІСЬКІЙ ЗОНІ МІСТА ЛЬВОВА	163

31. Zamelska M., Kaczor B. Social and geographical conditions influencing tourist and recreational migrations of inhabitants of the Poznań Metropolis / M. Zamelska, B. Kaczor // Physical, recreational and tourist activity of the inhabitants of the Poznań Metropolis / A. Basińska-Zych (ed.). – Studia Periegetica. – 2017. – No. 4(20). – S. 87–109.
32. Żabińska T. Turystyka w dużych miastach i metropoliach. Wybrane problemy rozwoju i zarządzania / T. Żabińska // *Studia Ekonomiczne. Zeszyty naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach* / T. Żabińska (red.). – Katowice, 2013. – S. 133–153.
33. Żemła M. Rola mieszkańców w budowie produktu obszaru recepcji turystycznej – przyczynek do dyskusji / M. Żemła // *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. – 2011. – Nr. 157. – S. 1072–1081.

УДК [911.3:338.43(477)]:001.891"18/19"

ТРАНСФОРМАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ В НАУКОВИХ РОЗВІДКАХ ОЛЕНИ СТЕПАНІВ

Любов Котик

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна, м. Львів

Переосмислення наукової спадщини Олени Степанів на предмет узагальнення ідей та розмислів з трансформації господарства українських земель є на часі.

Обґрунтовано, що напрацювання з тематики трансформації господарського комплексу регіону мають місце у наукових розвідках вченої: «Економічна географія Українських земель» (рукопис 1938), «Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія» (2-ге вид, 1938), «Київ» (1939), «Сучасний Львів» (1943), «Дністер – важлива транспортна магістраль» (рукопис, 1946-1948).

Виокремлено головні економіко-географічні проблеми (теоретичні та прикладні) трансформації господарства регіону означені Оленою Степанів, що підтверджено цитатами з наукових творів вченої: періодизація розвитку господарства; чинники трансформації господарства; роль транспортного чинника у трансформації господарства; значення торгівлі у становленні господарського комплексу регіону; формування національної економічної культури як запоруки функціонування власного ринку; виклики іноземних інвестицій; взаємозалежність трансформаційних перетворень в економіці та розвитку міст; поява нових господарських форм; соціально-економічне становище населення регіону; деструктивний вплив війни на трансформацію господарства та ін.

Означено доцільність залучення напрацювань Олени Степанів з тематики трансформації господарства міст і регіонів держави на етапі повоєнної відбудови господарства України.

Ключові слова: Олена Степанів, трансформація господарства регіону, економічний розвиток, нові господарські форми, власний ринок.

TRANSFORMATION THE ECONOMY OF THE REGION IN THE SCIENTIFIC RESEARCH OF OLENA STEPANIV

Liubov Kotyk

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine, Lviv

Rethinking the scientific heritage of Olena Stepaniv on the subject of generalizing ideas and reflections on the transformation the economy of the Ukrainian lands is timely.

It is substantiated that the work on the topic of the transformation of the economic complex of the region takes place in the scientific investigations of the scientist: «Economic Geography of Ukrainian Lands» (manuscript 1938), «Health Cooperatives: Their Tasks, Organization, History» (2nd ed., 1938), «Kyiv» (1939), «Modern Lviv» (1943), «Dniester - an important transport highway» (manuscript, 1946-1948).

The main economic and geographical problems (theoretical and applied) of the transformation the economy of the region are identified by Olena Stepaniv, which is confirmed by quotations from the scientific works of the scientist: periodization of economic development; factors of transformation the economy; the role of the transport factor in the transformation of the economy; the importance of trade in the formation of

the economic complex of the region; formation of the national economic culture as a guarantee of the functioning of the own market; challenges of foreign investments; interdependence of transformational changes in the economy and development of cities; emergence of new economic forms; socio-economic situation of the population of the region; the destructive effect of the war on the transformation of the economy, etc.

The expediency of involving the scientific heritage of Olena Stepaniv on the subject of the transformation of the economy of cities and regions of the state at the stage of the post-war reconstruction of the economy of Ukraine has been determined.

Keywords: Olena Stepaniv, transformation the economy of the region, economic development, new economic forms, own market.

Проблеми трансформації господарства України понад тридцять років активно досліджуються економістами, суспільно-географами, фахівцями з місцевого розвитку, соціологами, політологами та представниками інших наук. Вони вивчаються на різних просторових рівнях (локальному, регіональному, загальнодержавному, глобальному), з погляду дії різних чинників (економічних, політичних, демографічних, географічного положення, сировинного), змін окремих сферах господарства (енергетичній, продовольчій, аграрній, освітній, медичній та ін.). Як методологічні напрацювання для їхнього дослідження застосовуються як апробовані в західній науці моделі економічного регіонального розвитку (створення галузевих і просторових кластерів, інноваційних осередків регіонального розвитку, мережевих структур тощо) так і національні концептуальні розробки (модель адаптаційної трансформації господарства, стадійної трансформації господарства тощо). Водночас, зростає науковий інтерес до напрацювань українських вчених, які досліджували зміни господарства України у попередні трансформаційні періоди спричинені війнами, змінами адміністративно-територіального устрою тощо. Однією із вчених, яка вивчала ці питання у своїй науковій діяльності є Олена Степанів.

Олена Степанів (1892–1963) для широкої громадськості відома як жінка-воїн [1; 4; 10], представниця активного опору свідомої молоді деструктивним воєнно-політичним викликам на території України першій половині ХХ ст. Для науковців вона znana як урбаністка [9; 10; 15; 17], освітянка [3; 4; 10], дослідниця кооперативного руху на Галичині [2; 4; 16] і Дністра як транспортної магістралі [10; 14]. Водночас, поза увагою дослідників залишаються роздуми вченої з проблематики трансформації господарства на локальному і регіональному рівнях, вивчення яких особливо актуально в умовах сучасної воєнно-політичної нестабільності на території України та перспективах поствоєнної відбудови держави.

Дослідженню трансформації господарства на локальному чи регіональному рівнях безпосередньо не присвячена жодна з відомих праць ученої, проте ідеї й роздуми щодо передумов трансформаційних змін, викликів змін господарства, тенденцій трансформацій та їхніх наслідків присутні у багатьох наукових розвідках Олени Степанів оскільки ці проблеми вивчали українські вчені. Зокрема, ще у 1922 р. фундатор української суспільної географії Степан Рудницький видав наукову розвідку «Нафта Східної Галичини» [6; 13], де розглянув можливості економічного піднесення краю у результаті розвитку нафтовидобутку. До проблематики трансформаційних змін господарства Степан Рудницький звертається і у листах-роздумах до учнів та родини [5; 7; 8; 18]. Уже в ХХІ ст. фундаментальні дослідження з проблематики трансформаційних змін господарства Галичина здійснила О. Посіцька [11; 12], яка звернула увагу на тісний взаємозв'язок промислового освоєння краю і соціально-економічного укладу життя населення.

Найповніше ідеї з тематики трансформації господарства на локальному та регіональному рівнях присутні у наукових працях Олени Степанів «Економічна географія Українських земель» (рукопис 1938), «Кооперативи здоровля: їх завдання, організація, історія» (2-ге вид, 1938), «Київ» (1939), «Сучасний Львів» (1943), «Дністер – важлива транспортна магістраль» (рукопис, 1946–1948) та ін.

Опрацювання наукової спадщини Олени Степанів дало змогу виокремити головні економіко-географічні аспекти трансформації господарства означені вченою: періодизація розвитку господарства; чинники трансформації господарства; роль транспортного чинника у трансформації господарства; значення торгівлі у становленні господарського комплексу регіону; формування національної економічної культури як запоруки функціонування влас-

ного ринку; виклики іноземних інвестицій; взаємозалежність трансформаційних перетворень в економіці та розвитку міст; поява нових господарських форм; соціально-економічне становище населення регіону; деструктивний вплив війни на трансформацію господарства.

Проблему періодизації розвитку господарства Олена Степанів розкриває у науковій розвідці «Київ» [15], а саме підрозділі «Господарське життя». Тут вчена аналізує зміни у господарському укладі столиці через призму тогочасних планових п'ятирічних періодів розвитку економіки, наголошує на поступовій об'єктивній індустріалізації поселення та ускладненні галузей господарства, які формують промисловий образ Києва: *«З огляду на відсутність вугілля й руд мав Київ стати осередком легкої промисловости (харчової, хемічної, трикотажної, одягу і взуття) та середнього машинобудування й суднобудування. В 1-й п'ятирічці (1928–[19]33) появилися такі-то галузі промисловости: фотокінопромисл, взуття і одягу та нові роди харчової і метальообробної. В 2-й п'ятирічці (1933–1938) розвинулася мінеральна, хемічна і текстильна промисловість»* [10, с. 147]. Не оминає Олена Степанів і проблему необхідності соціальних змін у столиці, пов'язану зі збільшенням кількості працівників у місті: *«Зі зростом продукції зросло також число фабричних робітників: з 1912 р. було їх 14 600 і 30 000 ремісників та кустарів, 1927–[19]28 рр. число робітників виносило 20 000, при кінці першої п'ятирічки – 50 000, в 1937 р. – 73 700, а разом з учнями – 81 800, цебто зросло більше як 4 рази в порівнянні з довоєнними часами»* [10, с. 147]. Вона наголошує, що збільшення людності зумовлює нагальність вирішення соціально-економічних проблем укладу життя мешканців, більшість з яких (транспортна, інфраструктурна, зелених насаджень) зберегли свою актуальність і зараз: *«Третя п'ятирічка (1938–1942) йде під гаслом піклування про людину. Київ має розбудувати будівельну промисловість, харчеву, панчішкарні, енергетику і газифікацію міста, водотяги і канали, автобуси й тролейбуси, збільшити скількість брукованих вулиць, площинь парків, сітку шкіл, число ліжок в лікарнях і книжок у читальнях, побудувати нові, визначені як промислові, райони: Дарницький, Куренівку і Солом'янку та [збільшити]торговлю промисловими виробами»* [10, с. 147].

При виокремленні чинників трансформації господарства, Олена Степанів робить акцент на вплив політичних, історичних, інституційних передумов, тенденцій розвитку світового господарства, природних умов тощо. Зокрема, у праці «Сучасний Львів» [10, с. 151–242; 17] вчена зосереджує увагу на політичному чиннику й пояснює занепад економіки міста територіально-політичними змінами Польщі: *«В часі розборів Польщі Львів був тільки невеличким містом: багато домів спустошило, міщанство збідніло, торгівля і ремесло підупало...»* [10, с. 217], а піднесення – переходом Львова під владу економічно спроможної Австрії: *«Новий розвиток Львова почався з переходом Львова під владу Австрії, коли він став столицею великої австрійської провінції – Галичини і Володимирії. [...] Появилися нові роди ремесл, а навіть деякі більші підприємства. Продукуювано на експорт медичні інструменти, карети, шовк, лікери, горілки, пиво. Торгівля міста, хоч заспокоювала виключно місцеві потреби, все-таки надавала йому торговельний, а не промисловий характер»* [10, с. 217–218]. Також, характеризує Олена Степанів дію глобального чинника – світової торгівлі та розкриває його прояв на локальному рівні: *«Світова господарська криза вплинула також від'ємно на дальший розвиток міської електричної залізниці»* [10, с. 239].

У рукописі «Економічна географія Українських земель» [10, с. 244–287] вона наголошує на вивченні впливу природних умов на розвиток і трансформацію господарства: *«Коли проїдемо історію господарського життя від найдавніших часів по нинішній день, то побачимо, що всі зусилля людини, чи іншими словами – цілий її культурний розвиток іде саме в тім напрямі, щоби визволити себе від природи й примусити її повинуватися людській долі. Дотепер удалося людині звільнитися частинно від місцевих природних умовин, але від природи взагалі лишилася людина в дальшій залежності»* [10, с. 249]. Особливий акцент робить Олена Степанів на дію фізико-географічного положення території України на розвиток її господарства: *«На просторі українських земель виступають передусім низи і пологі, де-не-де легко погорблені височини (гори займають незначний простір), який на загал дають українським землям характер просторої рівнини, придатної для розвитку хліборобства та для легкого проведення густої сітки битих та залізних шляхів у всіх напрямках, завдяки яким піднесли би не тільки матеріальна й духовна культура українського народу, але й також скріпилася би зв'язь поодиноких українських земель з собою. [...] Гори, що виступають на*

південній границі української етнографічної території, сприяють також розвиткові управи ріллі до висоти 800–1000 м, вище того положені простори, порослі лісами, чи полонинами надаються для розвитку лісного господарства, деревної промисловости, годівлі худоби, овець та молочарства» [10, с. 251].

Обґрунтовує вчена й деструктивну дію історичних передумов на трансформацію господарства на українських теренах: «Крім природи, на напрям господарського життя, передусім недержавних народів, мають великий вплив історичні переживання даного народу. Вони обмежують природний свобідний розвиток народного господарства і спрямовують його на шляхи, визначені чужонаціональною державною політикою. [...] розглянемо перш усього вплив історії українського народу на сучасне обличчя господарства наших земель» [10, с. 249]; «На оформлення господарського життя українських земель вплинули немало також наші історичні переживання. Наше державне життя було нетягле і коротке. Нашим землям довелося жити в межах різних держав» [10, с. 258]. Особливий наголос вона робить на неефективності використання наявного земельного і працересурсного потенціалу, антигуманному відношенні до працівників, особливо селян, відсутності приватної власності, формуванні соціальних катаклізмів: «Життя довело, що земельний лад СРСР не є доцільним. Селянин, не заінтересований особисто в праці, не прикладається до неї так, як робив би це на своїм господарстві. Великі тягарі, оплачувані зерном, спричиняють мимо урожаю, – голод» [10, с. 268].

Не оминає увагою Олена Степанів вплив інституційного чинника на трансформацію господарства. Вчена означає, що він має мати конструктивне спрямування, бути соціально зорієнтований та посилювати національну безпеку, але за умов тоталітарної держави є обмежувачем розвитку українського народу та виконує антиукраїнські функції: «Вже до великої війни здобувають держави чимраз більший вплив на керування господарським життям. Вони попирають тільки ті галузі господарства, які мають рацію існування з інтересу держави як цілоти (а не з інтересу добра українського народу), а занедбують ті, які тим інтересам не відповідають. Деякі галузі господарства опинилися в безпосередній і виключній залежності від держави, як: будівництво залізниць, регулювання водних шляхів, організація кредиту та банківництва, справа організації фахової і загальної освіти, митна система [...]» [10, с. 259].

До аналізу транспортного чинника та його ролі у трансформації господарства звертається Олена Степанів у працях «Київ» [15], «Сучасний Львів» [17], «Дністер – важлива транспортна магістраль» [14]. Зокрема, у розвідці «Сучасний Львів» вчена подає детальний аналіз тогочасної сформованої транспортної інфраструктури поселення та окреслює проблеми подальшого розвитку господарства і розбудови міста через обмеженість транспортної доступності окремих мікрорайонів: «Міські відтинки магістралей і доріг творять скелет вуличної сіті міста Львова, вказуючи одночасно напрям розвою розбудови міста, що відбувалося саме в тих напрямках. Підміську мережу шляхів характеризує брак довкільних доріг в найближчій сусідстві міста, які б дозволяли б минати Львів, не заходячи до нього» [10, с. 227] і наголошує: «З часу закінчення будівництва великої автостради, що йтиме через Львів з заходу на схід, Львів буде втягнений в мережу міжнародних шляхів» [10, с. 206]. Ці проблеми не розв'язано і досі [9], не дивлячись на активну забудову міста в 10–20-ті роки ХХІ ст., формування нових мікрорайонів висотної забудови – Голоско, Під Голоском, Збоїща та ін., центрів економічного розвитку – Львівський індустріальний парк, кластер-промзона «Рясне-2», Львівський ІТ-кластер тощо.

У праці «Дністер – важлива транспортна магістраль» [14] вчена подає комплексне дослідження транспортного потенціалу Дністра та вказує на його роль у перспективному розвитку території: «З розвитком транспортних можливостей Дністра, при одночасному використанні його для енергетики, рибного господарства, зростуть продуктивні сили басейну, виростуть над рікою нові індустріальні центри і райони, розвинеться високопродуктивне сільське господарство» [10, с. 417]. Актуальність розмислів Олени Степанів зберігається і зараз, коли в умовах поствоєнної відбудови території України, власне водні ресурси України можуть слугувати основою формування нових осередків економічного життя держави.

Значення торгівлі у трансформації господарського комплексу регіону розкриває Олена Степанів у працях «Сучасний Львів» [17], «Київ» [15], «Економічна географія Українських земель» [10, с. 244–287]. Зокрема, у науковій розвідці «Київ», учена робить висновок, що

розвиток території безпосередньо пов'язаний з розвитком торгівлі, особливо міжнародної. Міжнародна торгівля не тільки означає статус поселення на макрорегіональному і міждержавному рівнях, але й слугує маркером його безпекового потенціалу, вектором економіко-політичного розвитку регіону тощо: *«В XI ст. був Київ на вершині своєї могутності. Він тримав у своїх руках всю торгівлю Східної Європи і був світовим ринком в повному тодішньому розумінні слова. Не багато західноєвропейських міст дорівнювало йому. В Києві скупчувалася вся зовнішня торгівля з норманами на півночі, з хозарами, а через них – з арабами на сході і з Візантією на півдні»* [10, с. 135]. Водночас, Олена Степанів, аналізуючи історичні віхи політичного статусу Києва, як столичного міста, наголошує, що зміна геополітичного і гео економічного становища держави зумовлює зміну торговельної сфери, а це безпосередньо впливає на темп і напрямок трансформаційних процесів на території: *«Київ і тепер був головним містом України. Він був адміністративним центром, а також зосереджував релігійне й торговельне життя цілої України. [...] Зате змінилися торговельні шляхи. Місце візантійської торгівлі заняла торгівля з Кримом і татарами, торгівлю з норманами змінила торгівля з Москвою. Лише для східної торгівлі залишився Київ і надалі головним складом»* [10, с. 137].

Означає вчена тенденцію, яка притаманна й сучасним великим містам України, а власне неузгодженість планувальної структури поселень і перспектив розвитку торговельних осередків – оптових ринків, торгових центрів, виставково-торгівельних центрів, логістичних габів, ділових центрів тощо. Це обмежує функціонування торговельної сфери поселення і регіону, сповільнює трансформаційні процеси на території, спричинює відставання регіону за темпами соціально-економічних змін: *«Старий Київ творить ділово-урядовий район. Він суцільно забудований й майже позбавлений зелені. [...] І тут брак більших просторів зелені і все дуже суцільно забудоване. Рівно ж суцільно забудований Поділ, який має великоміський промислово-торгівельних характер»* [10, с. 144].

Загальною проблемою трансформації господарства України у міжвоєнний період ХХ ст., на думку вченої, є сировинна спрямованість економіки і відсутність належного розвитку переробної промисловості. Ця теза, особливо для аграрної сфери, характерна для економіки України і в ХХІ ст.: *«Західні українські землі вивозять і збувають на польському ринку збіжжя, картоплю, спирт, масло, м'ясо, живину, дріб, тваринні продукти, необроблене і півоброблене дерево, нафту, фосфорити, потасові соли, а привозять сільськогосподарські машини, промислові вироби, кам'яне вугілля. Закарпатська Україна збуває дерево, сіль, вапно, овочі, городину, а привозить кам'яне вугілля, залізо, металеві і текстильні вироби. На усіх українських землях, як бачимо, торгівля має один і цей сам характер, а саме: на збут іде головно сировина, а привозять промислові вироби»* [10, с. 287].

Особливу увагу звертає Олена Степанів на формування національної економічної культури як запоруки функціонування власного ринку та ефективних трансформаційних змін економіки держави. Зокрема, у науковій розвідці «Київ» учена наголошує, що боротьба за економічне домінування неможлива без формування національної культури, духовного підґрунтя нації: *«Висловом цього є змагання українського міщанства, козацтва, духовенства і неспольщеної української шляхти надати Києву його давнє культурне і національне значіння та повернути його ролю»* [10, с. 138]. Водночас, Олена Степанів на прикладі м. Львова зазначає, що власне трансформація господарства зумовлює матеріальний і культурний розвиток населення: *«У XVI та до половини XVII ст. у часі нового буйного матеріального та культурного розквіту Львова, напливають до Львова чужоземні купці та ченці. Вони нарівні з місцевим міщанством зазначають свій побут численними фундаціями: будовою монастирів, церков, костелів, величавих світських будинків у середмісті і поза його мурами»* [10, с. 168] та підсумовує, що обидва процеси – трансформація господарства і трансформація повсякденної економічної культури й національної культури – тісно пов'язані між собою.

Характеризує вчена і феномен українського суспільства – занепад економіки зумовлює розвиток мистецьких ініціатив. Його так ілюструє Олена Степанів: *«У цьому часі – загального занепаду і зубожіння міщанства – постають у Львові дві прегарні пам'ятки мистецтва XVIII ст. в стилі рококо: церква св. Юра з митрополичою палатою, що панує своїм положенням над цілим містом, і костел Домініканів, замінений своєю банею»* [10, с. 171].

Звертає дослідниця увагу на характеристику сформованої інфраструктури великих міст – елемент економічної культури краю, описує її плачевний стан та деструктивний,

обмежувальний вплив на трансформацію і розвиток господарства: *«Комунікаційна сіть Львова, утворена перед сторіччя, а розбудована недавно, залежно від місцевих потреб, мусить в найближчих роках основно змінитися»* [10, с. 228].

Не оминає Олена Степанів і проблему відсутності засобів інтенсивного господарства на селі, як елемент сформованої аграрної культури Галичини, що має місце прояву і зараз на теренах України: *«Наше господарське життя оформилося в північно-західній частині українських земель, позбавленій засобів для розвитку інтенсивного господарства. Наше населення того простору, видячи на півдні й сході багаті незаселені простори, в приблизно в таких самих кліматичних умовах, скерувало свої зусилля не на інтенсифікацію господарського життя в районах давнішого заселення, а на стихійну хліборобську колонізацію нових районів. Тому-то наше господарське життя не проявило інших форм розвитку так, як це сталося у Західній Європі, де людські зусилля ішли на розбудову міст і міщанства, яке витворило якраз ці нові форми господарського життя (промисловість, торговлю тощо)»* [10, с. 257–258].

Двоєко оцінює Олена Степанів вплив іноземних інвестицій (капіталу), чужоземної торгівлі на трансформацію господарства: визнає їхню необхідність та доцільність, проте застерігає від захоплення ними, оскільки останні мають економічний, а не український національний інтерес: *«Для української торгівлі прийшли тяжкі часи: наложено високе мито на крам, заборонено привозити з інших країв товар, який вже тоді виробляли московські міста, і тим крамом могли торгувати тільки московські купці, спрямовано всі торговельні шляхи на Ригу і Петербург, дозволено тільки внутрішню торговлю, а недозволено на заграничну. Московські купці напливали до Києва, деякі з них поселювалися, [...] але не брали на себе міських повинностей»* [10, с. 139]. Водночас, прихильно ставиться вчена до технологічних інвестицій та інновацій, відзначає їхню конструктивну роль у трансформації господарства краю та сумативний ефект в регіональному економічному розвитку. Наприклад, у праці «Сучасний Львів» вона так характеризує економічний підйом міста у XV ст.: *«Німці ввели нові галузі ремесла, які перейняли від них інше львівське населення. Появилися римарі, уздарі, рукавичники, поясники, юхтінники і сап'янніки, полотінники і суконники, мечники, шабельники, ножівники, іглярі, котельники, цинновники, слюсарі, рушникарі, годинникарі, цегельники, вапнярі, мулярі, каменярі, ткачі, столярі, бондарі, токарі, стельмахи. Німці впровадили теж поділ праці і спеціалізацію в поодиноких галузях ремесел. Ремісники, згруповані в цехи, були примушені до солідного пізнання свого ремесла, і тому їх виробу були просто зразкові»* [10, с. 216].

До проблеми взаємозв'язку іноземного капіталу і нових форм господарювання звертається Олена Степанів у розвідці «Економічна географія Українських земель»: *«В другій половині XIX ст. появилися на українських землях нові господарські форми. Їх організаторами були не українці, а чужинці, які вкладали в організування нових підприємств чужі, а не українські (французькі, бельгійські, англійські, німецькі) капітали, спроваджували чужі технічні сили і чуже кваліфіковане робітництво, а українське населення відогравало в них підрядну роль – чорноробочих»* [10, с. 259].

Взаємозалежність трансформаційних перетворень в економіці та розвитку міст найповніше розкриває вчена у розвідках «Київ» [15] і «Сучасний Львів» [17]. Зокрема, Олена Степанів так пояснює важливість розвитку господарства для зростання людності території: *«В другій половині XIX ст. завдяки розвиткови фабричної промисловости, торгівлі, розбудові залізниць напливає до Києва численний, здебільшого чужинецький, робітничий і ремісничий елемент. [...]. Розвиток промислу і шкіл та розбудова Києва як столиці спричинює наплив тисячі робітників, студентів і урядовців»* [10, с. 148].

Не оминає вона проблем необхідності проведення адміністративного зонування міста для ефективної трансформації господарства: *«Найближчі роки розвитку міста у нових обставинах, міста, яке матиме велику транспортно-торговельну роль між Заходом і Сходом, проявлять доцільність цих нових територіяльних змін»* [10, с. 181]; критикує неефективно сформовану територіально-господарську структуру міжвоєнного м. Львова: *«Характеристичне для Львова явище – значне загушення промислових підприємств в центрі міста. Розміщуються вони в житлових будинках, тому-то не надають промислового характеру фізіономії цієї частини міста. Скупчується тут дрібна промисловість різних галузей, а передовсім одягово-взуттєва та почасти поліграфічна»* [10, с. 199]; підтримує розбудову окраїн міста шляхом розміщення на їхніх територіях нових господарських об'єктів: *«Розвиток фабричної*

промисловості, будова залізничного вузла та установ публічного користування в останніх десятих роках минулого сторіччя спричинила поширення будівельного руху на окраїнах міста [...], створюючи на їх місці новочасні частини міста» [10, с. 200].

Появу нових господарських форм та їхній ефективний вплив на розвиток економіки краю розкриває Олена Степанів у науковій розвідці «Кооперативи здоровля: їх завдання, організація, історія» [10, с. 449–470; 16]. Зокрема, вчена зосереджує увагу на передумовах виникнення кооперативів: «Часто селяни взагалі не шукають поради в часі занедужання, бо, як кажуть, «вмерти треба скорше чи пізніше», або коли шукають її, то не можуть дістати на час, бо лікарі поселюються головно по містах і місточках, віддалено нераз дуже далеко від доколичних сіл, або коли навіть хотіли би відвестися до лікаря, то не мають засобів оплатити дорогої лікарської помочі і дорогих ліків» [10, с. 455], їхніх завданнях: «Кооператива здоровля – це селянська кооператива, заснована на окремій зареєстрованій статуті, як усі інші кооперативи. Її далекосяглою метою є закріпити здоровля народу, щоб забезпечити нації здорове й сильне покоління, а людині – повноту життєвого щастя» [10, с. 453], розкриває позитивний ефект від започаткування кооперативів для життя сільського населення Галичини: «Треба научити народ розуміти, що навіть найбідніші зможуть досягнути сталу факхову лікарську опіку над собою і ріднею через добровільне членство в кооперативній організації, створеній якраз для цієї цілі, саме в «кооперативі здоровля», бо вона перебрала на себе це важке, а так тяжке до переведення завдання «опіку над здоровлям і расовістю народу»» [10, с. 456].

Аналізує вчена зміни соціально-економічного укладу життя населення під дією трансформації господарства. Виокремлює як позитивні аспекти, зумовлені конструктивними трансформаційними перетвореннями: «В міру забудови, збільшення міста і з поліпшенням гігієнічних вимог потреба на воду дуже зросла, в зв'язку з чим розпочато будову міського водопроводу, який мав постачати потрібну кількість води. Постав він в 1899 р.» [10, с. 185], «Зі швидким розвитком і розбудовою міста кінний трамвай не міг уже по короткім часі забезпечити комунікаційних потреб Львова. Тому-то в часі першої краєвої виставки у Львові фірма «Сіменс-Гальське» будує електричний трамвай, який у 1894 р. розпочав свою роботу» [10, с. 238] так і негативні – спричинені деструктивними трансформаціями: «Побут большевиків мав великий вплив на зміну соціально-професійної структури населення. Зліквідовано більших підприємців, купців, самостійно працюючих ремісників, а зате дуже збільшено число працюючих, головно робітників у промисловості [...], торгівлі, транспорті» [10, с. 213], «Українці є позбавлені всякої свободи власної думки в організуванні господарського життя на своїй землі і мусять тільки виконувати сліпо накидані згори зарядження» [10, с. 260], «Життя довело, що земельний лад СРСР не є доцільним. Селянин, не заінтересований особисто в праці, не прикладається до неї так, як робив би це на своїм господарстві. Великі тягарі, оплачувані зерном, спричинюють, мимо урожаю, – голод» [10, с. 268].

Характеризує Олена Степанів проблеми деструктивного впливу війни на трансформацію господарства, що особливо знаково для сучасної економіки України у час російсько-української війни. Вчена звертає увагу на зміни у соціально-економічному укладі життя населення, втраті господарства, стагнації економічного розвитку: «Напад шведського короля Карла XII на Львів 1704 р. спричинив до цілковитого занепаду міста. Міщанство зубожіло, усунене від торгівлі політикою шляхти, воно відійшло в тінь і було позбавлене впливу на міську справу. Саме місто обезлюднилося, кам'яниці стояли порожні, башти й мури валилися» [10, с. 170], «Після Першої світової війни, коли західноукраїнські області ввійшли в склад польської держави, використовували Дністер також лиш для транспорту дерева, перш усього необробленого» [10, с. 402], «Також зле мається справа з залізничними шляхами. На густоті і розміщенню тих шляхів на наших землях відбився культурний стан і політика тих держав супроти українського народу, до яких перед війною наші землі належали [...]. Стан залізничних шляхів на українських землях говорить ясно, що вони не відповідають і не задоволюють наших господарських потреб» [10, с. 285]. Усе це через століття чітко описує сучасні реалії економіки України у час російсько-української війни, яка спричинила як людські надвтрата населення держави так і критичні руйнування господарського комплексу.

Висновки. Науковий спадок Олени Степанів значний і багатогранний. Вагоме місце у ньому займають проблеми трансформації господарства, які наскрізно проходять через усі

соціально-економіко-географічні розвідки вченої та знаходять своє найбільше представлення у працях «Економічна географія Українських земель», «Київ», «Сучасний Львів», «Кооперативи здоровля: їх завдання, організація, історія», «Дністер – важлива транспортна магістраль».

Аналізуючи трансформаційні зміни господарства досліджуваних територій Олена Степанів зосереджує увагу на прояв конструктивних і деструктивних змін, означає їхній тісний взаємозв'язок та залежність від чинників економічного розвитку, наявного працересурсного потенціалу, сформованих запитів суспільства, політичних викликів.

Перспективи розвитку економіки України вчена пов'язує з формуванням господарського комплексу держави з позиції україноцентризму: «[...] природа українських земель і український народ, mimo ріжних несприятливих обставин, криють в собі велике багатство і велику життєву силу, яка дає запоруку і певність розвитку, що наше господарське життя, яке вступило вже на нові шляхи та опановує поволі і другі галузи господарського життя, поза сільським господарством, дійде з часом до повного, загального розвитку і належної висоти» [10, с. 287], що особливо важливо на етапі сучасної поствоєнної відбудови України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байдак М. Олена Степанів: одна з перших українських воячок, 2021. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/zhinky-yaki-toruyit-novi-shliachy/olena-stepaniv.html>.
2. Ванда І. В., Котик Л. І., Ранця І. І. Актуальність ідей Олени Степанів у трансформації медичної сфери сільської місцевості Львівської області // Здоровий спосіб життя: зб. наук. ст. / ред. доц. Ю. М. Панишко. – Вип. 18. – Львів: Бодлак, 2007. – С. 10–14.
3. Доктор географії Олена Степанів / упоряд. О. Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 324 с.
4. Книгиницька О. В. Громадська, військова та науково-педагогічна діяльність Олени Степанів: дисертація. Львів, 2018. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Knyhynytska_Oksana/Hromadska-viiskova_ta_naukovo-pedahohichna_diiialnist_Oleny_Stepaniv.pdf.
5. Котик Л. Економіко-географічні ідеї у працях і листуванні академіка Степана Рудницького // Історія української географії. – 2017. – Вип. 36. – С. 45–53.
6. Котик Л. З маловідомих економіко-географічних праць академіка Степана Рудницького – «Нафта Східної Галичини» / Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної, туризмологічної та екологічної науки: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. – Тернопіль: Вектор, 2020. – С. 119–133.
7. Листи Степана Рудницького до Софії та Станіслава Дністрянських / упоряд., вступна стаття, примітки М. Мушинки. – Едмонтон: Вид-во Канадського ін-ту українських студій, 1991. – 116 с.
8. Листування Степана Рудницького / упоряд., вступна стаття, примітки П. Штойка. – Львів: НТШ, 2006. – 436 с.
9. Львів: комплексний атлас / за ред. проф. О. Шаблія. – Київ: Картографія, 2012. – 192 с.
10. Олена Степанів. Наукові Праці. Есе. Спогади / упоряд. О. Шаблій. – Львів: Вид. центр НТШ, 2003. – 608 с.
11. Пасіцька О. «Львівський Манчестер» і «Галицька Каліфорнія»: соціально-економічна діяльність українців Галичини (20–30-ті роки ХХ ст.): монографія. – Львів: Ін-тут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2019. – 572 с.
12. Пасіцька О. Львів і львів'яни: український соціум та промисел (20–30-ті роки ХХ ст.): монографія. – Львів: Ін-тут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. – 400 с.
13. Рудницький С. Нафта Східної Галичини. – Відень, 1922. – 44 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/128-s-r-rudnitskiy-s-nafta-shidnoyi-galichini>.
14. Степанів О. Дністер – важлива транспортна магістраль: рукопис (1946–1948)/ Олена Степанів. Наукові Праці. Есе. Спогади / упоряд. О. Шаблій. – Львів: Вид. центр НТШ, 2003. – С. 299–426.
15. Степанів О. Київ / Географія українських і сумежних земель / за ред. В. Кубійовича. – Львів, 1939. – С. 354–378 (машинопис).
16. Степанів О. Кооперативи здоровля: їх завдання, організація, історія. – 2-ге вид., змінене. – Львів, 1938. – 36 с.
17. Степанів О. Сучасний Львів. – Краків; Львів: Укр. вид-во, 1943. – 168 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/stepaniv-o-suchasnyj-lviv>.
18. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. – Львів-Мюнхен: Ред.-вид. відділ Львів. держ. ун-ту, 1993. – 223 с.

Наукове видання

Доктор філософії Олена Степанів: географ, краєзнавець, педагог

**Матеріали Міжнародного наукового онлайн-семінару,
присвяченого 130-літтю від народження ученої
(Україна, м. Львів, 20 грудня 2022 р.)**

Коректор, комп'ютерне верстання *Марія Хоминець*

Формат 60x84_{1/8}
Умовн. друк. арк. Наклад 50 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Друк ТзОВ «Простір-М»
Свідоцтво ДК № 5068 від 22.03.2016 р.
79000, м. Львів, вул. М. Скорика, 8
Тел.: (032) 261-09-05, e-mail: prostir.druk@gmail.com